

Zprávy o Nich nebo o Nás

Zpravodajský diskurz České televize o Romech

Renáta Sedláková

Zprávy o Nich
nebo o Nás

Univerzita Palackého v Olomouci

Zprávy o Nich nebo o Nás

Zpravodajský diskurz
České televize o Romech

Renáta Sedláková

Olomouc 2022

Vydání knihy bylo podpořeno projektem „Setkávat se, komunikovat a jednat“, IGA_CMTF_2022_007.

Odborní recenzenti

Mgr. Marek Lapčík, Ph.D.

Mgr. Jitka Laštovková, Ph.D.

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

Publikace obsahově navazuje na moji disertační práci (Sedláková, 2007). Některé poznatky uvedené v knize byly již dříve publikovány v článcích (Sedláková, 2006, 2014, 2021, 2022). Část kapitoly 5 se překrývá s publikací Sedláková, 2021. Poznátky uvedené v kapitolách 6, 7 a 9 byly publikovány v Sedláková, 2022.

1. vydání

© text Renáta Sedláková (ORCID 0000-0001-9761-978X), 2022

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2022

DOI: 10.5507/cmtf.22.24462493

ISBN 978-80-244-6249-3 (print)

ISBN 978-80-244-6250-9 (online: iPDF)

Obsah

1 Úvod	7
1.1 Postoje majority k Romům	10
1.2 Romská menšina v České republice	15
1.3 Obsah a cíl studie	20
2 Mediálně konstruovaný obraz Romů	23
2.1 Média – aktivní tvůrci našeho světa	23
2.2 Mediální obraz Romů v evropském kontextu	30
2.3 Obraz Romů v českých médiích	37
3 Metodika výzkumu	48
3.1 Výzkumné otázky a design výzkumu	49
3.2 Metodologická úskalí výzkumu mediální reprezentace – romství jako připsaný status	60
4 Zpravodajství o Romech v letech 2000, 2012 a 2015	66
4.1 Prostor věnovaný Romům	66
4.2 Novináři informující o Romech	72
4.3 Analýza editoriálních postupů relace Události	74
4.4 V příspěvcích citování mluvčí	83
4.5 Tematická agenda relace Události	101
5 Jinakost vytvářená skrze obraz	120
5.1 Označování Jiným	120
5.2 Obrazová rovina audiovizuálních sdělení	124
5.3 Vizualní reprezentace Romů v příspěvcích	133
6 Tematické rámcování příspěvků	178
6.1 Pachatelé nebo oběti?	179
6.2 Šluknov: synonymum pro sociální napětí a rasovou nesnášenlivost	185
6.3 Přednádraží: vyloučené lokality a romská ghetta	190
6.4 Symbolicky vyloučení: potřební, nebo potížisté?	199
6.5 Nemožnost soužití s nepříznivými	206
7 Zprávy o Nás, ne o Nich	209
8 Poznatky z doplňkového vzorku	222
8.1 Validita vzorků z různých postupů sběru dat	222
8.2 Reprezentace Romů v relaci Události v letech 2017–2020	232
9 Nejen o Nich, ale i o Nás	240
10 Summary	248
11 Seznam literatury	254
12 Rejstřík	271

Poděkování

Tato kniha vznikala opravdu dlouho a provázela mne podstatnou část posledního desetiletí. Chtěla bych poděkovat všem, kteří na této cestě šli se mnou. Těm, kteří mne motivovali a podporovali, sráželi i drželi nad vodou. Děkuji.

1 | Úvod

„In an important sense the study of Roma is worthwhile not so much for its own sake but for what it reveals about the nature of the societies in which they lived and still live.“
(Guy, 1998, s. 15).

Tato práce není o Romech, respektive není o nich v pomyslném prvním plánu. Je o majoritní české společnosti, o jejích postojích a vnímání druhých, příslušníků jiného etnika/národnosti, o jejich zobrazování a reprezentaci. Současně dokumentuje proměny zpravodajství České televize (ČT), média veřejné služby, v posledních téměř dvou desetiletích. Jejím podtitulem by mohla být otázka: Co bychom věděli o Romech, pokud bychom je znali pouze z vysílání relace Události? Při hledání odpovědi vycházím z předpokladu, že reprezentace druhých (např. příslušníků jiného etnika) je pro majoritu pomyslným zrcadlem vypovídajícím o kulturní podmíněnosti vlastních postojů a jednání. Kulturně sdílená přesvědčení a mainstreamovými médii reprodukováné významy zachycují představy majority o sobě samé.¹ Je to tedy i otázka pomocná ke zkoumání toho, co způsob, jakým jsou v hlavní večerní zpravodajské relaci reprezentováni Romové, vypovídá o české společnosti.

Označení Romové je v politickém, veřejném a mediálním diskurzu v Evropě vztažováno na řadu různých skupin. Termín „Romové“ je Radou Evropy používán pro označení Romů, Sintů, Kale a dalších příbuzných skupin žijících v Evropě, včetně Travellerů² a skupin známých jako Domové a Lomové.³ Historicky vycházela identita Romů především z vymezování se vůči neromské společnosti. Označení *Roma*⁴ je endoetnonymum⁵, které bylo přijato na prvním Mezinárodním romském kongresu

¹ „[...] při sledování etnických stereotypů nejde o jejich pravdivost či nepravdivost. V první řadě nás totiž musí zajímat jejich nositel, protože především o něm a jeho emocionálním obrazu světa a sebe sama stereotypy vypovídají.“ (Uhlíková, 2001, s. 49–50)

² Česká antropologie používá pojmenování Travelleři (v překladu kočovníci).

³ Podle Kongresu lokálních a regionálních samospráv Rady Evropy (Congress of Local and Regional Authorities, 2016, s. 1) se termín Romové a Travelleři vztahuje na široký okruh rozmanitých skupin: a) Romové, Sintí, Manuš, Kale, Romanichals, Boyash/Rudari; b) balkánští Egypťané (Egypťané a Aškali); c) východní skupiny (Dom, Lom a Abdal); a na druhé straně skupiny jako Travelleři, Yenish a osoby označene jako „Gens du voyage“, stejně jako osoby, které se identifikují jako Cikáni (Gypsies).

⁴ Slovo Roma pochází z romštiny a znamená „romský ženatý muž“. V České republice se toto označení rozšířilo až od 90. let. Podle Vermeersche (2006) bylo přijetí označení Romové nejen odmítnutím označení nesoucích negativní konotace (např. Cikáni), ale i vyjádřením sebeidentifikace a politické mobilizace.

⁵ Podle Jakoubka a Budilové (2008) je pojmenování Rom/ové etnocentrické a zastřešuje skupiny, které se samy označují odlišně a jejichž příslušníci se navzájem nevnímají jako příbuzní. Považují slovo Rom svou povahou bližší spíše termínu Slovan než například Čech, Slovák či Maďar. Proto, je-li toto označení užito, je třeba jej dále specifikovat. (2007, s. 16)

v roce 1971 jako zastřešující pojem pro skupiny: Sinti, Manuš, Lovari, Travelleri, Gitano, Aškali atd., ale nevyjadřuje tuto subetnickou diverzitu.⁶ Podle Simhandl (2006, s. 110) přetrvává v politickém diskurzu EU rozlišování na „západní Cikány a Travellery“ a „východní Romy“. V důsledku toho je tzv. romská problematika spojována hlavně se zeměmi východní Evropy a označení Romové dominantně používáno právě pro ty zde žijící. Pro tyto skupiny je společné sdílení zkušenosti sociální nerovnosti, vylučování a diskriminace. Jinak představují heterogenní skupinu jak z hlediska etnické identity a používaného (rodného) jazyka, tak vzhledem k udržovaným kulturním tradicím i míře sociálního začlenění.

Osoby řazené mezi Romy (žijící v Evropě) nesdílejí jednotnou identitu a navíc řada z nich vzhledem ke zkušenostem s rasovými předsudky a diskriminací svou etnickou příslušnost raději nesdělují. „Podle užší interpretace se romská menšina skládá z osob, které se samy označují za Cikány/Romy (,sebeidentifikace'), zatímco širší koncepce zahrnuje všechny osoby, které jsou za Romy považovány ostatními (,vnější identifikace').“ (FRA, 2014, s. 45) Z analytické perspektivy se můžeme ptát, zda romskou menšinu nahlížet především jako sociální konstrukt, který je reprodukován a utvrzován v určitých sociálních interakcích, nebo jako kulturně stigmatizovanou skupinu, která má být rozpoznána, aby mohlo být dosaženo jejího většího zapojení do širší společnosti. Simhandl (2006, s. 107) upozorňuje, že i oficiální politické diskurzy konstruuji Romy jako vnitřně homogenní skupinu více méně odlišitelnou zvenčí. Označování Romů jako skupiny vždy produkuje negativní představy, tvrdí Tremlett a McGarry (2013, s. 6). Majoritou sdílené diskurzy zpravidla konstruuji Romy⁷ jako komunitu, jež je zdrojem problémů. Referují o romských problémech či problémech s Romy, nikoli už o problémech, kterým Romové čelí (Tremlett & McGarry, 2013, s. 8). Klíčovou otázkou proto vždy je, kdo definuje, vymezuje, pojmenovává? Z jaké pozice a proč, za jakým účelem a s jakým cílem? Při pojmenování skupiny použitím etnonym dochází nejen k označování (labelingu) a připsování identit, ale mohou s tím být spojené i různé (ne)výhody, stigmatizace či sankce; a to jak pro pojmenovávaného, tak pro toho, kdo pojmenovává. Proto je důležité věnovat pozornost jazyku a procesu označování jako způsobu vytváření identifikačních kategorií veřejně sdílených diskurzů (Simhandl, 2006).

Vzhledem k tomu, že i tato práce je součástí veřejného, mediálního a politického diskurzu, který je v české společnosti v souvislosti s romskou menšinou konstruován a který je předmětem mé analýzy⁸, je obtížné najít významově neutrální označení. Vztah mediálního diskurzu a jeho příjemců je dialektický, neboť se navzájem

⁶ Podle Sivákové (1992, s. 41) nelze Romy definovat na společném genetickém základě, neboť vnitroetnická variabilita příslušníků skupiny, pro niž je označení používáno, je větší než u majoritní populace. Podle Doubka et al. (2015) tento přístup charakterizuje nahlížení na Romy orientalistickým romantizujícím pohledem idealizujícím esenciálně pojímanou tzv. tradiční romskou kulturu (Srov. Simhandl, 2006). Zástupci Plzeňské antropologické školy tvrdí, že označení Romové je spíše konceptem romistických studií a slouží jako zastřešující termín sociálních politik (Jakoubek, 2008).

⁷ Doubek et al. (2015) na základě dlouhodobého antropologického výzkumu ukazují českou majoritní populaci široce sdílené nahlížení na Romy jako na specifickou kognitivní kategorii – kulturní model sdílený příslušníky většiny i menšiny. Majoritou je jazykové pojmenování Romové nebo Cikáni používáno pro označení skupiny vymezené pomocí klíčových rasových charakteristik (Srov. Weinerová, 2014). Tato objektivizovaná kategorie funguje jako kulturní model, jako kognitivní struktura sémantických vztahů, které slouží k interpretaci osobní zkušenosti světa (Strauss & Quinn, 2003) a k jeho porozumění.

⁸ Podrobněji k tomuto vymezení v kapitole 3.2 Metodologická úskalí výzkumu mediální reprezentace – romství jako připsaný status.

prostupují a ovlivňují. Označení objektu/skupiny, ke které se tento diskurz vztahuje – Romové, romská národnostní menšina, romské etnikum, romská populace, romská komunita, sociálně vyloučená společenství či sociálně nepřizpůsobiví apod. – se podílí na její sociální konstrukci zvnějšku. Jednotlivá označující⁹ tvoří paradigma, z něž je v každém jednotlivém případě vybíráno právě jedno se specifickým významem. Výběr se vždy odehrává za odmítnutí jiných a odráží tak jejich významové nuance. Volba užívaného pojmenování je součástí nejen mediálního/zpravodajského, ale i politického diskurzu, které o těchto občanech ČR vypovídají, a tak zároveň formují jejich identity. Konstruktivistickou povahu má ale i analýza tohoto diskurzu, tedy tento text.

Předložená práce do značné míry staví na analýze jazyka zkoumaného zpravodajství a současně je její realizace možná jen skrze jazyk. Proto zde věnuji pozornost zdůvodnění užití označujících, která se v textu vyskytují. Obecně používám označení, které bylo užito v konkrétním datovém zdroji (výzkumné jednotce) nebo v citovaném veřejném či mediálním diskurzu. Označení „Rom“, „Romové“, „romský“ používám pro jedince, kteří se hlásí k romskému národu (a například veřejně deklarovali své romství, což je zpětně dohledatelné) nebo byli jako Romové označeni novináři a s velkou pravděpodobností by za ně byli považováni diváky zkoumané relace. Pro označení osob, o kterých analyzovaný zpravodajský diskurz vypovídá, používám označení romská menšina, jež zahrnuje jak odkaz na etnicitu aktérů, tak na sociální pozici ve struktuře české společnosti i na jejich znevýhodněné postavení. Ze stylistických důvodů užívám i označení Romové a romská populace, která všechna užívám jako synonyma. Záměrně neužívám označení romská komunita¹⁰ nebo romské etnikum¹¹; ačkoli jsou v českém veřejném i mediálním diskurzu nadreprezentovány, jejich význam není ani přesný, ani ustálený. Vzhledem ke složitosti významů i konotací, které nese, se v textu vyhýbám slovnímu spojení romská problematika. Vzhledem k výrazným pejorativním konotacím nepoužívám označení C/cikán/i, které spíše než etnickou skupinu označuje osoby žijící specifickým způsobem.¹² Toto označení používají i někteří Romové, zpravidla ale ve zcela specifickém významu. Z analogických důvodů nepoužívám ani označující gadžo, které je někdy Romové užíváno pro označení osob světlé barvy pleti a určitého způsobu života. I toto generalizující exoetnonym nese pejorativní význam. Podobně nesamozřejmě je i vymezení toho, ke komu v textu referuje generalizující označení majorita. Ani zde nejde o termín

⁹ V této práci užívám termín označované a označující v sémiotickém slova smyslu, jak je zavedl de Saussure (2007) a aplikuje je např. Barthes (2004) nebo Chandler (2002).

¹⁰ V sociálních vědách odkazuje komunita ke společenství s vnitřními vzájemnými vazbami a interakcemi. Podle antropologů je však pro sociální strukturu romské populace více určující příbuzenský systém. Ve veřejném a mediálním diskurzu se spojení „romská komunita“ používá v posunutém významu spíše jako obecné označující pro seskupení osob, jimž je majoritou připisován romský původ, žijících například v sociálně vyloučených lokalitách. Míra jejich vnitřní organizace a kooperace však výrazně varíuje a shoda místa bydliště může být jen nahodilá.

¹¹ Toto označení je v daném kontextu nejen zjednodušující, ale současně má výrazně selektivní až stigmatizující charakter. Jak ukázal Barth (1969), chápání etnicity je postavené na symbolickém zdůraznění odlišnosti (jazyka, náboženství, vzhledu atd.). Stejně vratké je i rozlišení na Romové a Neromové. Podrobněji v kapitole 3 Metodika výzkumu.

¹² Například Havránek *Slovník spisovného jazyka českého* uvádí sloveso cikánit, které vysvětluje jednak jako synonymum pro potloukat se / potulovat se, ale také pro lhát, podvádět či klamat (Havránek et al., 2011). Označení Cikáni v textu může figurovat jako zažitý překlad anglického *gypsy* či španělského *gitano* a je užito v analytických kapitolách pro označení mytu spojeného s romskou populací.

jednoduše odkazující ke konkrétní skupině určené společně sdílenou identitou s jasnými hranicemi. V tomto textu odkazuje k etnicky dominantní populaci České republiky, jež v závislosti na kontextu může získávat různý obsah. V některých případech pro její označení používám označující Neromové.

K analýze reprezentace Romů v televizním zpravodajství jsem se vracela opakovaně přes deset let. Jako analytik pracuji se zkoumanými mediálními obsahy v jiném sociálním kontextu než jejich tvůrci i příjemci a zvýznamňuji je s odlišným záměrem, než pro jaký byly vytvořeny. Snažím se odkrývat zažitá postupy konstrukce zpravodajských sdělení v ČT a poukazovat na významy, které jsou v příspěvcích akcentovány a reprodukovány. Je možné, že odhaluji i významy, které tvůrci sdělení vědomě nezamýšleli a možná by s nimi nesouhlasili.¹³ Jak mi ale kdysi řekla prof. Šmausová, to, že samotní tvůrci některé významy obsažené ve svých textech nevidí, neznamená, že je tam výzkumník, který je na danou oblast senzitivnější, nenalezne. Každý výzkumník staví nejen na oborovém vědění a vlastní analytické zkušenosti, ale vychází i z určité sociální pozice a je veden nějakým záměrem. Proto v tomto smyslu ani tento text nemůže být zcela neutrální.

1.1 Postoje majority k Romům

„Romové mají jinou mentalitu než bílí, vyjadřují se jinak, vypadají jinak. Nechovají se jako normální lidé. [...] Cikáni by měli žít jako my, dodržovat zákony, pravidla hry.“ (Leudar & Nekvapil, 2000, s. 488). To jsou některé z predikátů, které zazněly ve čtyřech televizních debatách odvysílaných mezi lety 1990–1995, jež analyzovaly Leudar a Nekvapil (2000). Dominantním rámcem informování o Romech v českých médiích je podle autorů diskurz odlišnosti. Predikáty odrážely mentální stereotypy, které mají Češi vůči Romům. Většina řečeného byla negací toho, co si Češi myslí sami o sobě a co považují za žádoucí. Jejich účelem není vyjadřovat se o Romech pravdivě, ale dosáhnout jejich sociálního odmítnutí a vyloučení, tvrdí Leudar a Nekvapil (2000, s. 507).

Pro značnou část české populace Romové neexistují jako jedinci, ale zná je pouze skrze stereotypy o Romech. Majorita české populace dlouhodobě vyjadřuje vůči Romům výrazné nesympatie. Dokládají to poznatky řady výzkumů veřejného mínění (viz dále). V roce 2020 je jako (spíše či velmi) nesympatické označily téměř tři čtvrtiny (71 %) dotázaných respondentů¹⁴, jako sympatické naopak pouze dvacetina. Podobné míře nesympatií české populace jsou vystaveni jen Arabové. Pro srovnání, Poláci jsou nesympatičtí pro 13 % respondentů, Maďaři pro 15 %, Židé pro 17 %, Vietnamci pro 21 %, Němci pro 24 %, Rusové pro 34 %, Ukrajinci pro 35 % a Číňané pro 39 % dotázaných (Tuček, 2020). Vztah Čechů k Romům se dlouhodobě nemění

¹³ Gamson et al. (1992) rozlišují zpochybněný a nezpochybněný prostor mediálního diskurzu. V nezpochybněném prostoru jsou sociální konstrukce rozeznány jako konstrukce i samotným tvůrcem sdělení jen zřídka a nejsou považovány za interpretace, ale za transparentní deskripce.

¹⁴ Šetření vztahu české veřejnosti k národnostním skupinám žijícím v ČR realizuje Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu dlouhodobě na reprezentativním vzorku přesahujícím 1 000 respondentů z české populace starších 15 let. (Tuček, 2020, 2019, 2018; Červenka, 2012)

a nelepší.¹⁵ Ve většině studií jsou Romové mezi těmi, které dotazovaní odmítají nejvíce.

Například v reprezentativním šetření populace ČR na otázku agentury Stem (2016) „Jak byste nesl(a), kdybyste měl(a) za souseda Roma?“ zvolilo odpověď „velmi dobře, bez problémů“ 15 % dotázaných, naopak pro třetinu populace (35 %) je to zcela nepřijatelné. Podobně nízký podíl „přijatelnosti jako sousedé“ získali Arabové (15 %), Čečenci (14 %) a Afghánci (12 %). Ve výzkumu *Sociální nerovnosti* (Lupač, 2011)¹⁶ 98 % respondentů uvedlo, že s Romy nemají v postojích a ve způsobu života vůbec nic nebo jen málo společného. Tato nulová míra identifikace ze strany ústředního etnika (Čechů) je ve výrazném kontrastu se subjektivním pocitem sounáležitosti se skupinami Němců, Rusů, Ukrajinců, Židů či Maďarů, u kterých se pohybuje mezi 10 a 20 %. Při srovnání názorů Čechů v mezinárodních šetřeních vystupuje jejich xenofobie ještě výrazněji.¹⁷ Například v Eurobarometru (TNS Opinion & Social network; 2015; European Union, 2015; European Commission, 2015a, 2015b)¹⁸ pětina dotázaných uvedla, že by pro ně nebylo komfortní¹⁹, kdyby na místo jejich spolupracovníka nastoupil Rom. Odpovědi Čechů ale byly výrazně odlišné, za celkem či středně komfortní romského kolegu označila jen třetina (36 %) respondentů, naopak polovina (52 %) deklarovala, že by to pro ně komfortní nebylo (European Commission, 2015). Pokud by jejich dítě mělo vztah s Romem/Romkou, bylo by to komfortní pro 45 % všech dotázaných, ale jen pro desetinu (11 %) dotázané české populace (European Union, 2015, s. 6n). Pro srovnání – partnerství dětí s muslimem/muslimkou je komfortní pro 50 % Evropanů, ale jen pro 12 % Čechů, což byl nejnižší podíl ze všech dotazovaných zemí. (European Union, 2015, s. 24)

„To, že člověk odmítá někoho – byť verbálně, a tedy symbolicky – a nepřeje si, aby s ním žil v sousedství, je výrazem strachu, nedůvěry a sobectví.“ (Rabušic, 2000, s. 74). Na základě dat z European Value Study²⁰ formuloval Rabušic v roce 2000 hypotézu: „To, zda si lidé navzájem důvěřují či ne, a to, zda mají tendenci odmítat a vylučovat ‚jiné‘, souvisí s tím, do jaké míry lidé zažívají ekonomický blahobyt. Úroveň ekonomického vývoje je v Evropě silným prediktorem některých hodnot, především hodnot spojených s demokracií a s občanskou společností, ale také s kulturními normami.“ (Rabušic, 2000, s. 76). Ačkoli citovaná analýza naznačovala, že míra tolerance k cizímu a odlišnému, tedy k menšinám a znevýhodněným skupinám, by se s postupným ekonomickým přiblížením vývoje ČR západním zemím měla zvýšit, aktuální průzkumy dokládají, že vliv jiných než ekonomických faktorů byl zřejmě příliš silný, než aby v této postojové oblasti došlo k zásadnějšímu pozitivnímu vývoji.

¹⁵ Podobná je situace i na Slovensku, viz např. Lášticová & Findor (2016), Plichtová & Paholíkova (2014), Kriglerová Gallová (2006).

¹⁶ Vzorek 997 respondentů reprezentativní pro českou populaci starší osmnácti let z výzkumu realizovaného Katedrou sociologie FF UK v rámci mezinárodního výzkumu Eureka.

¹⁷ Není-li uvedeno jinak (a neexistuje-li český překlad textu), byly všechny v práci citované cizojazyčné materiály přeloženy autorkou.

¹⁸ Data pro vlnu s označením 83,4 byla sbírána ve 28 zemích EU mezi 30. 5. a 8. 6. 2015 na náhodném vzorku osob starších 15 let metodou CAPI.

¹⁹ V originále byla k zjišťování postoje použita škála od jedné do deseti s krajními položkami „not at all comfortable“ (zcela nekomfortní) a „totally comfortable“ (zcela komfortní).

²⁰ EVS je mezinárodní longitudinální výzkum hodnotových orientací realizovaný od roku 1981 v zemích EU.

Výzkum Sociologického ústavu (SOÚ) z listopadu 2015 (tedy z období po vrcholu tzv. migrační krize) se zaměřil na vnímání vybraných skupin migrantů, mezi nimi muslimů, Syřanů či Romů. Základním nástrojem využitým pro získání názorů respondentů byl sémantický diferenciál. Ze všech posuzovaných etnik byli Romové ve všech případech označeni jako ti nejvíce oškliví, nemorální, špinaví, násilníci, hloupí, porušující zákony, líní a neslušní. Jedinou výjimku tvořilo hodnocení jejich soudržnosti. V tomto celkově negativním vnímání se k nim blížila kategorie muslimů a Syřanů. Ostatní posuzované skupiny (Ukrajinci, Vietnamci, Rusové a Slováci) byly dotázanými vnímány spíše v kladné polovině spektra dvojic vlastností tvořících posuzované binární opozice. Takzvaná migrační krize, která značnou část české společnosti názorově „mobilizovala“ proti příchozím z blízkého východu a Afriky²¹, v dlouhodobém pohledu postoje k Romům ještě zhoršila²² a ti zůstávají v české společnosti nejhůře vnímaným etnikem.

Podle výzkumů CVVM považuje výrazná většina (přes 72 %) české populace dlouhodobě (minimálně od roku 1997) soužití s Romy v ČR za (velmi nebo spíše) špatné. Tento názor se z hlediska různých sociodemografických kategorií respondentů zásadně neliší. Významné rozdíly v hodnocení vztahu k Romům nejsou u věkových či příjmových skupin nebo u skupin specifických svojí deklarovanou politickou orientací či náboženským vyznáním (Lupač, 2011).

Ukazuje se navíc, že míra odmítání Romů v české populaci příliš nevariuje ani vzhledem k dosaženému vzdělání²³, ačkoli (zahraniční) výzkumy souvislost míry tolerance se vzděláním naznačují. Ryšavý (2003) se dotazoval 302 studentů Univerzity Palackého s očekáváním, zda se studující různých oborů (humanitní, přírodovědné atd.) v postojích a toleranci vůči Romům a jejich kultuře liší. Jeho tým využil pro daný případ upravenou Bagardovu škálu sociální distance. Zatímco jako televizního hlasatele, občana ČR, úředníka, spolupracovníka, učitele či přítele by Roma přijalo více než 70 % vzorku, jako souseda jen 57 % a za životního partnera 27 %. Tyto výsledky nejsou zásadně odlišné od zastoupení podobných názorů v celé populaci.²⁴ Vliv pohlaví a velikosti bydliště na měřenou míru sociální distance nebyl významný, rozdíly mezi studenty jednotlivých fakult ale ano. Nejnižší míru sociální distance vykazovali studenti teologické a filozofické fakulty, naopak vyšší studenti fakulty tělesné kultury

²¹ „Negativní představy o Syřanech, muslimech a Romech se pojí především s přesvědčeními, že některé národy a etnika se rodí inteligentnější než jiné a že některé kultury jsou mnohem lepší než jiné,“ konstatují Kudrnáč a Hrubá (2015, s. 3)

²² Tuto skutečnost konstatuje na mezinárodní úrovni např. The Congress of Local and Regional Authorities (2016, s. 1). Ve zprávě se dočteme například: okolnosti se zřejmě zhoršily během uprchlické krize – nepřímé vlivy, jako je narušení sociální soudržnosti a nárůst násilných trestných činů a nenávistných projevů, představují pro tuto zranitelnou skupinu nové problémy. „Zdá se, že stále více a více veřejných činitelů přichází a využívá otevřeně rasistické anticikánské rétoriky. Prohlášení veřejných představitelů, které by nebylo přijatelné před několika lety, se zdá být dnes povoleno.“ (ibid., s. 9). Nenávistná prohlášení vůči Romům, která nejsou veřejně odsouzena nebo vyloučena, se objevují v politickém diskurzu, zejména na místní úrovni. Anticikanismus je obzvláště přítomen online: na fórech, sociálních médiích a blozích. Projevy anticikánství jsou ale běžné v současných médiích. Stereotypní, zaujaté, rasistické a senzační informování o Romech nadále reprodukuje letité stereotypy a podněcuje protiromské názory. (ibid., s. 10)

²³ Srov. Šmídová et al. (2017), Lupač (2011, s. 66).

²⁴ Podle výzkumu (Skotnica & Volek, 2002) pracujícícho s Bogardusově škálou sociální distance by Romy přijala do úzkého okruhu rodiny pouze 3 % a mezi přátele 4 % občanů ČR starších 18 let. Pro 43 % dotázaných byli Romové akceptovatelní jako občané státu, pro desetinu (9 %) jako sousedé. Podle desetin (11 %) respondentů by ale tato skupina měla být z republiky vystěhována.

a fakulty lékařské. Je pravděpodobnější, že ti více otevření jinakosti studují spíše humanitní obory, spíše než že tyto postoje ve studentech vytváří studium.

Agentura Median (2014) zkoumala povědomí mladé české populace ve věku 15–25 let o násilí z nenávisťi. Soužití s Romy výrazná většina (92 %) dotázaných označila za spíše či velmi problémové. Dvě třetiny (68 %) z těch, kteří hodnotili soužití s Romy jako velmi problémové, ale uvedly, že nemají vlastní zkušenost s příslušníkem této menšiny, a 62 % z nich si nepamatovalo, kdy Roma naposledy potkali. Výzkum zjišťoval, zda respondenti vnímají a reagují odlišně na shodné události podle toho, zda je jejich aktérem Rom(ka), nebo člověk bez specifikace etnicity. Závěr: „Relativně vysoká část respondentů věří také hoaxům a zkresleným informacím. Nejvíce lidé věří informacím, že Romové mají nárok na vyšší dávky, tvoří většinu českých nezaměstnaných a dostávají důchody, i když nesplní legální podmínky – těmto výrokům věří 39–44 % lidí a platí u nich, že více lidí je považuje za pravdivé než nepravdivé. Menší, ale podstatná část mladých lidí, považuje za pravdivé i informace, že Romové dostávají léky zdarma či s výraznými slevami (27 %) či mají v severočeských městech MHD zdarma (18 %). Podstatné je také zjištění, že u všech nepravdivých výroků je jen menšina lidí (20–34 %) schopna přímo identifikovat nepravdivost. Častěji uvádějí, že neví/nedokážou posoudit.“ (Median, 2014, s. 15).

Jak nepřesné informace Češi o romské populaci mají (např. odhadují, že v ČR žije 100 Romů na 1 000 Čechů), dokládá i tým autorů ze Sociologického ústavu (Šmídová et al., 2017, s. 149). Většina dotázaných nevnímala jako problematické způsoby jejich identifikace a při rozhodování, kdo je Rom, se spoléhá především na fyzické rysy a dialekt dotyčného. Z toho autoři vyvozují, že označení Romové je v české populaci používáno spíše jako intuitivní kategorie předsudečného chápání reality (2017, s. 150). Jen pětina populace uvedla, že má mezi Romy přátele či známé. Podstatná část populace tedy Romy pouze příležitostně potkává a žádného nezná osobně (Šmídová et al., 2017, s. 156). Přitom ale ti, kteří mají mezi Romy přátele/známé tendují k pozitivnějšímu vnímání a méně negativně hodnotí i soužití v místě bydliště. Zatímco na celostátní úrovni je považuje za (velmi nebo spíše) dobré sedmina (14,1 %), v místě bydliště je takto hodnotí třetina (32,9 %) dotázaných. Z těch, kteří mají mezi Romy přátele a známé, považuje soužití v místě bydliště za dobré více než polovina (55,4 %). Podobně tyto osobní kontakty zmírňují přisuzování negativních vlastností Romům, jako je lenost, hloupost, sobeckost či nezodpovědnost (Šmídová et al., 2017, s. 162). To naznačuje platnost kontaktní hypotézy: „Kontakt mezi majoritní populací a členy marginalizovaných skupin vede k většímu či menšímu snížení negativních předsudků, třebaže ne k jejich vymizení.“ (Šmídová et al., 2017, s. 181)²⁵

Na rozdíl od sociálních odborníků se ale výrazná část majoritní populace domnívá, že podmínky Romů jsou v řadě situací (jednání na úradech, získávání bydlení, hájení zájmů v občanských sporech apod.) příznivější než podmínky majoritní populace. Tyto názory jsou opět méně vychýlené u osob, které mezi Romy mají své přátele a známé.²⁶ Na druhou stranu: „Naprostá většina respondentů výzkumu se domnívala, že všichni Romové nejsou stejní, ale i tak na silně generalizující výroky odpovídali.

²⁵ Výzkum Kende et al. (2017, s. 24) ale ukazuje, že v případě Romů osobní kontakty a zkušenost se sociálními podmínkami, ve kterých žijí, předsudky vůči nim spíše umocňují, než snižují. Srov. Kriglerová et al. (2009).

²⁶ Podobně ve výzkumu na Slovensku ti, kteří znají Romy ze svého bezprostředního okolí, častěji uváděli, že Romové jsou velmi nebo často znevýhodňováni na základě svého etnického původu (Kriglerová, 2006).

Mechanismus umožňující chápat celou sociální skupinu stereotypně na základě povolení výjimky z daného pravidla je při hodnocení Romů velmi výrazně přítomen.“ (Šmídová et al., 2017, s. 170). Podle Šmídové et al. (2017, s. 154) není téma romské integrace pro českou populaci příliš zásadní, s výjimkou let, kdy byly výrazně medializovány protiromské nálady. Z toho lze usuzovat, že média hrají v hodnocení soužití s Romy pro značnou část populace zásadní roli (Šmídová et al., 2017, s. 182). Bohužel přímo otázku, z jakého zdroje čerpají dotazovaní informace o Romech, výzkumy nepokládají.

Obecněji jsou Romové vnímáni především jako „jiní“, uvádějí autoři publikace *Inventura předsudků* (Šmídová et al., 2017). Ačkoli to neříká, jací jsou, zdůrazňuje to jejich odlišnost. Tato je někdy romantizována prostřednictvím vlastností jako veselost, svobodomyslnost, muzikálnost, volnost apod. Jako pozitivní je pak hodnocena soudržnost jejich komunit. Weinerová (2014)²⁷ hledala příčiny idealizovaného pohledu majoritní populace na romská společenství.²⁸ Zatímco ve výzkumu z 90. let majorita odsuzovala vztahy v romských rodinách jako nefunkční, kritizovala nesezdaná soužití, nevázanou sexualitu a těhotenství nezletilých, v průběhu přibližně deseti let se postoj změnil na pozitivní vyzdvihování soudržnosti romských komunit. Podle autorky jsou na vině média, která mezigenerační solidaritu romských rodin idealizují (2014, s. 51).

Na výsledky výzkumů veřejného mínění by ale mělo být nahlíženo nikoli jako na výpovědi o tom, za jak odlišné jsou považováni ti Druzí, ale jako na informaci o zkoumané majoritní populaci, jejích hodnotách a preferencích. Podle Prudkého et al. (2009, s. 248), kteří se dlouhodobě věnují výzkumu hodnotových orientací české populace, lze její dvě pětiny označit za xenofobně orientované. Podle Šmídové, Vávry a Čížka (2017, s. 180) má česká populace dlouhodobě sklon k uzavřenosti a k větší míře obav z cizího a jiného: „Česká společnost se v tomto období ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi projevuje (jak o tom referují výzkumy veřejného mínění) jako plná obav a apriorně negativních postojů/předsudků vůči migrantům, uprchlíkům či žadatelům o azyl.“ Rabušic a Burjanek (2003) uvádějí, že jakákoli migrace vzbuzuje u české populace negativní konotace; koncept multikulturalismu odmítá, protože vyžaduje asimilaci cizinců a nepřeje si, aby stát podporoval jejich integraci, která znamená vynucené náklady, ale minimální přínos. (ibid, s. 43n) Podle Leontiyevy a Novotného (2009, s. 221) proto není příliš divu, že pro Romy je v ČR obtížné získat tzv. kulturní občanství, tj. právo na odlišnost, a současně být vnímáni jako platní členové demokratické společnosti s možností participovat na jejím chodu. Toto vyžaduje nejen uznání národnostních a kulturních odlišností, ale i vzájemný

²⁷ Poznatky tohoto výzkumu jsou omezeny nedostatečnou velikostí vzorku i postupy jeho konstrukce. Autorka formou řízených rozhovorů se 184 respondenty staršími 15 let zkoumala vnímání stereotypů o Romech v roce 2010 v Ústeckém kraji.

²⁸ Pouze sedmina (15 %) dotázaných tohoto šetření uvedla, že by jim nevdalo bydlet v sousedství Romů, ale i oni to zpravidla podmiňovali tím, aby se jednalo o „slušné“ osoby. Ti, kteří to odmítli, uváděli jako hlavní důvody tohoto postoje přílišný hluk, nepořádek, zápach, kriminalitu a obavy o vlastní zdraví. Naprostá většina dotázaných vyjadřovala k Romům rigidní postoje a byla esenciálně přesvědčená, že 70–100 % Romů žijících v jejich městě odpovídá negativním stereotypům a v celorepublikovém měřítku je podíl takových ještě vyšší. Ačkoli hodnocení lokální situace bylo nepatrně příznivější než celkový pohled, což by odpovídalo kontaktní hypotéze, podle autorky z dat vyplývá: „Ani prvotní dobrá osobní zkušenost s kulturně odlišnou skupinou obyvatel nemůže v budoucnu zabránit přijetí negativních stereotypů vztahujících se k této skupině.“ (Weinerová, 2014, s. 49).

meziskupinový respekt. Ačkoli mezinárodní data naznačují, že čím dlouhodobější je pobyt příslušníků menšiny nebo migrantské skupiny na území státu, tím méně konfliktní jsou vztahy s majoritou, u romské menšiny žijící v ČR to často neplatí.

1.2 Romská menšina v České republice

Pro představení základního rámce zkoumaného tématu vybírám z množství dostupných údajů o životě Romů v České republice. Uvádím ale nejen údaje, které se zpravidla stávají součástí jejich mediální reprezentace. Nejde o úplný výčet studií a poznatků, ale snažím se nastínit obraz, který je dostupný v zahraničí, a proto čerpám z mezinárodních zpráv o životě Romů v členských zemích EU.

Pro vymezení velikosti romské menšiny žijící v ČR neexistují přesné a úplné údaje. Lze proto čerpat primárně ze dvou zdrojů – z údajů uvedených ve *Sčítání lidí, domů a bytů* a z odhadů expertů (romistů) či sociálních pracovníků, již se členy této populace pracují. Podle údajů ze sčítání lidu žije v ČR přibližně 11 až 33 tisíc osob, které se hlásí k romské národnosti,²⁹ a jejich počet v čase klesá. „Důvody poklesu počtu národnostních menšin v celostátním cenzu jsou předmětem častých diskusí. K nejpravděpodobnějším odůvodněním poklesu patří směšování pojmu národnost a státní občanství, procesy homogenizace a integrace společnosti (např. v důsledku sídelní rozptýlenosti, výběru partnerů jiných národností atd.), projev neochoty, resp. obavy přihlásit se k národnosti či reakce na nepovinný údaj kolonky národnost,“ uvádí Leontiyeva a Novotný (2010, s. 218). Ale asi také to, že řada obyvatel (v roce 2011 to bylo 2,74 milionu) využila možnost na tuto otázku neodpovídat.

Tabulka 1.2-1 ■ Výsledky Sčítání lidí, domů a bytů od roku 1989

	Romská národnost	Romština jako rodný jazyk
1991	32 903	24 294
2001	11 746	11 896
2011	5 135 (+ 7 511 v kombinaci s jinou národností)	4 919 (+ cca 31 000 uvedlo více jazyků)
2021	4 458 (+ 17 233 v kombinaci s jinou národností)	28 102 (někteří uvedli více jazyků)

Zdroj: Sčítání lidí, domů a bytů 2021 (ČSÚ, 2014; 2022a; 2022b)

Podle expertních odhadů čítá romská populace 250–400 tisíc osob (Fónadová, 2014; CAHROM 2013). Většina těchto odhadů několikanásobně převyšuje počty sebe-deklarovaných Romů. Důvodem je patrně skutečnost, že romskou etnicitu chápe substancialisticky a vychází z předpokladu etnické příslušnosti na základě určitých

²⁹ Do roku 1989 Romové neměli možnost svoji národnost při sčítání lidu vyjádřit, mohli pouze zvolit variantu „jiná“, tedy ne „československá“ národnost. Sčítací komisaři však měli pokyn označit formulář specifickým kódem, pokud dospěli k názoru, že sčítaná osoba/rodina je romská.

primordiálních vrozených znaků. Odborníci proto současně upozorňují na problematičnost určování velikosti romské populace, neboť odhady mohou být rétoricky využívány v zájmu sociální politiky, ale i pro rasistickou propagandu (Doubek et al. 2015).

„Romové jsou největší etnickou menšinou v Evropské unii (EU), která patří mezi nejchudší, čelí sociálnímu vyloučení, diskriminaci a nerovnému přístupu k zaměstnání, vzdělání, bydlení a ke zdravotní péči.“ (FRA, 2014, s. 7, srov. Tremlett & McGarry, 2013; Simhandl, 2006; Lášticová & Findor, 2016; Albert, 2019; Mills, 2019). To je hlavní ze závěrů kvantitativního šetření Roma Survey realizovaného v romské populaci, jedenácti státech EU³⁰ v roce 2011. Jako jedno z mála šetření přináší podrobnosti o úrovni každodenního života příslušníků této menšiny. Výsledky průzkumu je složité sumarizovat a zobecňovat, neboť výrazně varíují podle jednotlivých států. Ve všech státech zahrnutých do průzkumu žilo více než 80 % dotazovaných Romů v domácnostech ohrožených chudobou³¹; 42 % z takto ohrožených bylo ve věku do 18 let. Přibližně polovina (52 %) Romů žila v domácnostech, které postrádaly jeden ze základních druhů vybavenosti, např. tekoucí vodu (kuchyni, toaletu, koupelnu), kanalizaci či elektřinu (v ČR 22 %). Výrazná většina (až 90 %) Romů zahrnutých do průzkumu žila v domácnostech s příjmem nižším, než je vnitrostátní hranice chudoby, a v téměř polovině (40 %, v ČR 30 %) rodin byl v měsíci uplynulém před sběrem dat někdo o hladu v důsledku nemožnosti koupě dostatku potravin. Každý třetí romský respondent uvedl, že je nezaměstnaný, a každý třetí ve věku 35 až 54 let pocítoval zdravotní obtíže omezující jeho každodenní činnost. Přibližně polovina z dotazovaných v šetření uvedla, že v posledních dvanácti měsících zažili diskriminaci v důsledku svého etnického původu. Podle průzkumu Evropské komise bylo 32 % Romů žijících v ČR fyzicky napadeno nebo ohrožováno kvůli národnosti.³² (Romea, 2014)

Podle zprávy European Commission against Racism and Intolerance (ECRI, 2015) 70% romských domácností žijících v ČR zakouší závažnou hmotnou nouzi, oproti 21% neromských domácností. Nejen v důsledku životních podmínek je průměrná délka života Romů zhruba o 10–15 let kratší než u většinové populace, přičemž u romských žen je rozdíl ještě větší (o 17 let). „Situace romské menšiny představuje jeden z nejnaléhavějších sociálních problémů, jakož i jeden z nejnaléhavějších problémů dodržování lidských práv v zemi,“ uvádí mimo jiné zpráva Evropské komise proti rasismu

³⁰ V rámci dvou průzkumů (v Bulharsku, České republice, Francii, Itálii, Maďarsku, Polsku, Portugalsku, Rumunsku, Řecku, Slovensku a Španělsku) bylo dotázáno 22 203 Romů a osob z neromské populace. V každé zemi byl vybrán náhodný vzorek přibližně 1 000 romských domácností a 500 domácností neromské populace žijící v jejich těsné blízkosti. Aby byla domácnost hodnocena jako romská musel se alespoň jeden její člen považovat za Roma. Výsledky jsou reprezentativní pro Romy žijící v oblastech s vyšší než průměrnou vnitrostátní hustotou romské populace. Šetření realizovala FRA (Agentura evropské Unie pro základní práva) ve spolupráci s Evropskou komisí, Rozvojovým programem OSN (UNDP) a Světovou bankou (FRA, 2014). Podobně UNDP (2018).

³¹ V ČR bylo ohroženo chudobou 80% romské populace, což je druhý nejnižší podíl ze zkoumaných států (FRA, 2014, s. 37).

³² Podle policejních statistik se počet násilné činnosti z nenávisťi motivované národnostní či náboženskou odlišností sexuální orientací nebo barvou pleti meziročně zvýšil z 38 na 211 případů v roce 2013 (Romea, 2014). Současně v parlamentních volbách v roce 2013 kandidovala a uspěla pravicová populistická strana Úsvit přímé demokracie, která se odvolávala na proti romské nálady, a její vůdce Romy vyzval, aby opustili Českou republiku a založili svůj vlastní stát nebo se vrátili do Indie. (The Congress of Local and Regional Authorities, 2016, s. 26)

a nesnášenlivosti (European Commission against Racism and Intolerance³³ ECRI, 2015, s. 24). Politika ČR zaměřená na Romy vykazuje jen nepatrný účinek a integračních opatření v praxi selhávají. Romové nadále čelí obtížím a diskriminaci, především v přístupu k zaměstnání, zdravotním službám, základnímu a vyššímu vzdělání, segregaci v bydlení, vystěhovávání z městských center, rozšířenému anticikánismu³⁴ a projevům nenávisti. (ECRI, 2015, s. 25)

V řadě mezinárodních zpráv vztahujících se k životu Romů v ČR (např. Commissioner for Human Rights, 2013) opakovaně zaznívala kritika nerovného přístupu romských dětí ke vzdělávání, apel ne útlum jejich přefazování do škol se speciálním vzděláváním³⁵ a naopak důraz na jejich předškolní vzdělávání³⁶. Podle zprávy Evropské komise (2017, s. 9) přetrvávají ve školství tendence k segregaci, kdy jedna až dvě třetiny romských dětí navštěvuje školy, v nichž jsou všechny či většina dětí Romové, což nelze vysvětlit místem bydliště žáků. Počet osob, které nejsou zaměstnané ani se neúčastní vzdělávání nebo odborné přípravy, je nadále mezi mladými Romy vysoký. Je potřeba se zaměřit na řešení nerovností v oblasti zdraví a eliminaci diskriminujících protiprávních praktik některých pronajímatelů vůči Romům, které vedou k etnické segregaci (pronájem nekvalitních, předražených bytů v ubytovnách, zneužívání dávek ze státního bydlení pro sociálně slabé apod.) zejména v sociálně vyloučených lokalitách³⁷, a na specifické programy zaměstnanosti, neboť Romové zůstávají jednou z nejméně zastoupených skupin na trhu práce (COM, 2016, s. 48n). Nezanedbatelná je účast Romů v poradních orgánech vlády a aktivní přístup příslušníků romské populace, aby se podíleli na snahách o zlepšení jejich každodenního života (CAHROM, 2013). Opakovaně byla zmiňována nutnost řešení kauzy protektorátního tzv. cikánského tábora v Letech u Písku.³⁸

Neziskové organizace hlásily nárůst rasově motivovaných činů vůči Romům od roku 2013, především v zemích s velkou romskou populací, jako je Maďarsko a ČR, ale např. i v Itálii (Nwabuzo, 2014). Romové trpí i značnou mírou institucionálního rasismu ze strany státu a jednotlivců s vazbou na extremistické politické subjekty. V České republice stoupá kybernetická kriminalita související s pravicovými skupinami nebo jejich sympatizanty (Nwabuzo, 2014, s. 16n). Od roku 2013 v řadě členských států EU (jmenovitě v Rakousku, Bulharsku a ČR) roste podpora politickým stranám s převážně xenofobní agendou orientovanou proti cizincům, migrantům a muslimům. Ačkoli v legislativě většiny zemí figuruje rasově motivovaná trestná činnost,

³³ ECRI je nezávislý orgán ustavený Radou Evropy pro monitoring oblasti práv člověka, zaměřený zejména na otázky související s rasismem a nesnášenlivostí.

³⁴ Anticikánismus (v českém úzu je užíváno i označení anti-cigánismus): „je specifická forma rasismu, ideologie založená na rasové nadřazenosti, forma dehumanizace a institucionálního rasismu živená historickou diskriminací, která je mimo jiné vyjádřena násilím, projevy z nenávisti, vykořisťováním, stigmatizací a nejkritičtějším druhem diskriminace“ (ECRI, 2011, s. 3).

³⁵ Zpráva o porušování práv Romů Evropského soudu pro lidská práva: Romů a Travellerů vzhledem k ČR uvádí, že v rozhodujícím uplynulém období byla většina dětí romského původu zařazena do speciálních škol. Přitom tyto děti byly často umisťovány na základě psychologických testů, jež ale nebyly přizpůsobeny pro osoby jejich etnického původu. Evropský soud dospěl k názoru, že došlo k porušení práva těchto dětí na vzdělání, což je v rozporu s článkem 2 (zákaz diskriminace) Úmluvy a článkem 14 (zákaz diskriminace) Protokolu č. 1 (European court of Human Rights: Roma and Travellers, 2018, s. 23). Srov. (Muižnieks, 2013).

³⁶ Toto bylo do značné míry řešeno Zákonem č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání, jehož účinnost vzešla v platnost v září 2017.

³⁷ Srov. Evropská komise, 2017; European Roma and Travellers Forum, 2015.

³⁸ Toho bylo částečně dosaženo v létě 2017. Demolice areálu bývalého vepřína ale začala v červenci 2022.

její úzké či vágní vymezení mívá za následek nedostatečnou kvalifikaci těchto incidentů, a to v celém systému od policejních hlášení po soudní rozhodnutí. Dotazovaní experti, kteří podávali podklady pro tuto zprávu, odhadují, že v ČR a Itálii 40–60 % hlášených rasově motivovaných trestných činů není plně prošetřeno. Jedním z důvodů, proč vyšetřování rasového prvku těchto zločinů selhává, je nedostatečná informovanost policistů (Nwabuzo, 2014, s. 26); navíc „Romové se při oznamování zločinů zdráhají zveřejňovat svoji etnicitu“³⁹ (Nwabuzo, 2014, s. 36).

Podle Kongresu pro lokální a regionální autority Rady Evropy (The Congress of Local and Regional Authorities, 2016) se situace Romů a Travellerů v kontextu nárůstu extremismu, xenofobie a migrační krize v posledních letech obecně zhoršila a přispěla k nárůstu anticikánismu, antiromské rétoriky a násilných útoků na Romy v Evropě. „V politickém, veřejném, mediálním a někdy dokonce vědeckém diskurzu jsou Romové považováni za ‘abnormální občany’, kteří nejsou schopni napasovat se do mainstreamové společnosti, mají sklon ke zločinnosti a špatnému chování a tendenci porušovat sociální a právní normy. To je často ilustrováno problematizací a rasicizací takových sociálních jevů, jako je migrace, žebrota, potulka, rané nebo nucené sňatky nebo nezaměstnanost, které jsou běžně považovány za tradičně inherentní romské kultuře. Takové rámcování diskurzu o Romech nezohledňuje historické, institucionální a socioekonomické faktory, včetně hluboce zakořeněných předpokladů, které se projevují převládajícím anticikánismem,“ (The Congress of Local and Regional Authorities, 2016, s. 24).

Důraz na rozpoznávání anticikánismu jako formy rasismu klade i studie Expertní komise na téma Romů (CAHROM, 2013). „Rasismus zaměřený na Romy je v Evropě hluboce zakořeněný; historicky a geograficky trvalý, a v mnoha zemích je systematický a akceptovaný prakticky celou společností a je často doprovázen násilnými činy.“ (CAHROM, 2013, s. 4n) Přesto se řada zemí stále zdráhá tento termín používat. Jsou potřeba kampaně proti výrokům a trestným činům z nenávisti⁴⁰, proti etnické nesnášenlivosti a extremismu, a důraz na kriminalizaci protiromské rétoriky a vzdělávání v antidiskriminačním právu. Zmiňována je role médií jako šířitelů pozitivních změn sociálních postojů vůči Romům, především skrze poskytování obsáhlého a nediskriminujícího zpravodajství.⁴¹

Podle zprávy ECRI (2015) v České republice zůstávají Romové hlavním cílem rasismu sdělovacích prostředků a značná část informování o Romech se zakládá na zprávách o protiromských pochodech, nárůstu kriminality Romů a o rostoucích protiromských náladách většinové populace. Zpráva European Roma Information Office (ERIO, 2013) uvádí, že rétorika anticikánismu se stále častěji vyskytuje v českých internetových médiích a na online blozích. Podle Kongresu lokálních a regionálních autorit (The Congress of Local and Regional Authorities, 2016) v ČR online prostředí kultivuje nenávist proti Romům a řada blogů umožňuje pravidelně zveřejňovat

³⁹ I když jsou Romové nečastějším cílem zločinů nenávisti, podle Evropské komise proti rasismu a intolerance (ECRI, 2015) je evidované množství incidentů nízké, neboť oběti je často nenahlašují z obav z odplaty agresorů i pro diskriminační postoje zástupců orgánů činných v trestním řízení.

⁴⁰ Anglicky hate speech, hate crime.

⁴¹ „Média mohou hrát velmi důležitou roli jak v udržování negativních stereotypů, tak v jejich potírání. Někteří odborníci zdůrazňují často příliš negativní úlohu médií, která tím, že opakovaně výrazně pokrývají extrémistické skupiny a populistická prohlášení nebo průzkumy veřejného mínění ukazující protiromské postoje ve většinové populaci, přispěla k celkovému vzestupu anticikánství,“ (CAHROM, 2013, s. 28).

anticikánské obsahy (2016, s. 27). Na toleranci autorit a politiků vůči protiromským prohlášením, jež vyvolává pocit beztrestnosti a povzbuzuje radikálně pravicové extrémistické a neonacistické skupiny při organizování protiromských pochodů, upozorňoval i komisař pro lidská práva Rady Evropy (Muižnieks, 2013).

Řada autorů (odborníků, novinářů i laiků)⁴² dává do souvislosti mediální obsahy a postoje (české) veřejnosti k etnickým a národnostním menšinám, a tedy i k Romům⁴³. Média jsou ve společnosti pozdní modernity klíčovým informačním zdrojem o okolním světě a v řadě případů a pro mnoho příjemců také zdrojem jediným. Zkoumat účinky konkrétních mediálních sdělení na příjemce je však velmi obtížné. Přesto dává smysl ptát se: Jaká je role médií v reprodukování stereotypů o Romech, vzbuzování anticikánských nálad a jejich diskriminaci v každodennosti?

Ve výzkumu soustředěném na násilí z nenávisli (Median, 2014) byla respondentům ve věku 15–25 let položena i tato otázka: Z jakých zdrojů získáváte informace o soužití s menšinami (např. Romové, homosexuálové, muslimové)? Jako dominantní zdroj informací byla uvedena televize, kterou čtvrtina (27 %) označila za nejčastější zdroj a více než polovina (57 %) za zdroj častý. Dále bylo zmiňováno online zpravodajství (18 a 58 %), sociální sítě (10 a 60 %) a tisk (2 a 62 %).⁴⁴ Mezi zdroji informací nemediálního typu byla nejčastěji uvedena rodina a známí (80 a 67 %), škola (5 a 49 %) a vlastní zkušenosti (12 a 56 %). Ačkoli většina dotázaných (velmi nebo spíše) důvěřovala především informacím z vlastní zkušenosti (77 %) a těm získaným v osobní komunikaci s rodinou a známými (73 %), významná byla i důvěra online zpravodajství (52 %), televizi (48 %) a tisku (46 %). Jejich informace považovala za nedůvěryhodné asi pětina mladých respondentů (16 % online, 20 % televize, 19 % tisk) (Median, 2014, s. 8n). Negativní zkušenost s příslušníkem menšiny deklarovala v tomto šetření třetina (31 %) dotázaných, 59 % z nich uvedlo, že to byla zkušenost s Romy. Příslušníky romského etnika potkává pravidelně necelá polovina (44 %) vzorku, 16 % mezi nimi má své kamarády a 3 % jsou členy jejich rodiny. Současně ale 83 % respondentů uvedlo, že má o Romech dostatek informací.

Podle výzkumu agentury Focus (Skotnica & Volek, 2002) na začátku tisíciletí považovala většina (70 %) majority informování o romské menšině v médiích za dostatečné. Třetina se domnívala, že média o Romech nereferují objektivně a jsou v médiích protežováni. Naopak podle odborníků na romskou tematiku jsou Romové způsobem, jakým jsou zobrazováni v médiích, poškozováni.⁴⁵ Jaký je tedy mediální obraz romské menšiny v českých médiích?

⁴² ECRI (1998) zdůrazňuje potřebu zvyšovat povědomí odborníků z oblasti médií ohledně jejich odpovědnosti vzhledem k předávání předsudků při výkonu své profese. Podobně Muižnieks (2013), CAHROM (2013).

⁴³ Např. „Vzhľadom na odborné akceptovaný fakt o vplyve médií na verejnú mienku a vytváranie spoločenských stereotypov u príjemcoch mediálních komunikátov je důležité sledování extrémistických nálad voči minoritám, teda aj voči Rómom skúmať, jako zobrazujú túto problematiku médiá.“ (Poláková & Spálová, 2013, s. 98)

⁴⁴ Také podle Weinerové (2014, s. 38) čerpají zástupci majority znalosti o romské populaci z mediálních obsahů. Podobně ve výzkumu zaměřeném na postoje k muslimům, se tři čtvrtiny (73,5 %) reprezentativního vzorku české populace odvolávaly na média jako primární zdroj informací o tomto náboženství (Topinka, 2015, s. 237).

⁴⁵ „Dnes jsou naopak co nejvíce uveřejňovány, ne-li ‚rozmazávány‘, informace prezentující Romy v nepříznivém světle: jako lidi, kteří jsou na štíru se zákonem i s hygienou, kteří se štítí práce a neoprávněně pobírají velkorysý sociální dávkou z peněz daňových poplatníků, devastují byty, žijí z prostituce, holdují alkoholu, zanedbávají a zneužívají své děti atd. Následky tohoto stavu jsou pro Romy katastrofální.“ (Řičan, 1998, s. 31)

1.3 Obsah a cíl studie

Tato kniha shrnuje poznatky projektu zaměřeného na reprezentaci Romů ve zpravodajském diskurzu. Jejím cílem je popsat, jak je v hlavní večerní zpravodajské relaci České televize *Události*, v médiu veřejné služby, konstruován diskurz o Romech a ukázat, jak se reprezentace Romů v této relaci v letech 2012 a 2015 liší od situace v roce 2000.

Mediální mapa České republiky se za dobu realizace projektu výrazně změnila a nejen televizní zpravodajství prošlo změnou, především co do postupů a technologií, jež novináři používají při jeho přípravě.⁴⁶ Zatímco v roce 2000 vysílaly jednotlivé stanice analogově a s výjimkou ČT měly k dispozici pouze jednu vysílací frekvenci, v průběhu uplynulého desetiletí se přetvořily do multimediálních platforem. Právě v roce 2000, přesněji 15. 3., bylo spuštěno zkušební živé internetové vysílání zpravodajského pořadu ČT1 (Česká televize, 2001), což bylo předzvěstí dalších změn. O pět let později, 2. 5. 2005, zahájil zkušební⁴⁷ kontinuální vysílání první zpravodajský kanál ČT24 a současně i internetový portál www.ct24.cz. V tomto roce byl přijat i zákon č. 127/2005 Sb., o elektronických komunikacích, a 21. 10. bylo zahájeno pozemní digitální televizní vysílání (DVB-T) v rámci vysílací sítě označované jako Multiplex A.⁴⁸ Postupný přechod šíření televizního signálu od analogového k digitálnímu od roku 2009 a definitivní ukončení analogového vysílání na podzim roku 2011⁴⁹ přinesly nejen zásadní výrazné rozšíření dostupných mediálních sdělení (nejen fikčních, ale i zpravodajsko-publicistických) a rozdrobení publika do specializovaných příjmových skupin, ale i proměnu způsobů konzumace těchto obsahů. Spektrum obsahů, které se podílejí na tvorbě současného zpravodajského diskurzu, je nesrovnatelně objemnější, než tomu bylo v počátečním roce řešení projektu, proto byla pozornost projektu a přesunuta na diachronní analýzu zaměřenou na vysílání České televize.

V roce 2000 zahrnovala programová skladba ČT čtyři kratší zpravodajské relace v průběhu dne a jednu další zaměřenou na lokální dění. Hlavní večerní zpravodajské relace vysílané v primetimu mezi 19. a 20. hodinou patřily nejen k těm v průběhu dne nejsledovanějším⁵⁰, ale současně byly vnímány (svými tvůrci, odborníky na média i publikem) jako nejvyužívanější zdroj informací o životě v České

⁴⁶ Srov. Sedláková & Lapčík (2020).

⁴⁷ Celodenní 24hodinové vysílání začalo 5. 9. 2005.

⁴⁸ Digitalizace televizního vysílání byla minimálně v ČT plánována od poloviny 90. let v rámci celoevropského projektu DVB (Digital Video Broadcasting). Pokusné digitální vysílání bylo zahájeno v roce 2000 v Praze.

⁴⁹ Analogové vysílání bylo ukončeno v několika krocích ke konci roku 2011.

⁵⁰ Podle dat z tzv. peoplemetrového šetření byl v roce 2000 podíl jednotlivých stanic na publiku starším 15 let mezi 19. a 22. hodinou následující: ČT1 26,9%, ČT2 5,1%, TV Nova 48,6%, Prima TV 15,8%. Dospělí diváci v daném roce věnovali sledování televize v průměru 194 minut denně, z toho 61 minut stanicím České televize, děti ve věku 4–14 let asi 124 minut. Sledovanost (reach) relace *Události* byla v průměru 14,7% s podílem na publiku (share) 37,7% (Česká televize, 2001). Průměrná sledovanost *Televizních novin* dosahovala v roce 2000 ratingu 31,0% a share 71,8%, což odpovídalo přibližně 2 606 tisícům diváků denně (údaje poskytl komunikací oddělení televize). Data o sledovanosti nejsou veřejně dostupná, neboť jsou výhradním vlastnictvím subjektů financujících jejich sběr prostřednictvím Asociace televizních organizací, a jsou dohledatelná pouze v omezeném rozsahu, jako jednotlivé vybrané datové údaje publikované danými subjekty v tiskových zprávách nebo publikačních výstupech, případně jako údaje obsažené v textu jiného média věnovanému sledovanosti televizních stanic obecně nebo sledovanosti jednotlivých pořadů (např. na portálu parabola.cz, digizone.cz, aktualne.cz) – vždy se však jedná o vybrané hodnoty, které nejsou uvedeny v dlouhodobých časových řadách a příliš neumožňují vzájemné komparace.

republike a zahraničí. Proto byla analýza na začátku projektu zaměřena právě na ně.⁵¹ V důsledku rozmachu internetové žurnalistiky a zpravodajství dostupného prostřednictvím mobilních zařízení⁵², ale i s rozšířením účasti Čechů na sociálních sítích večerní televizní zpravodajství ztratilo pozici výsadního informačního zdroje. Přesto v tomto projektu figuruje jako hlavní zdroj dat, neboť se nadále jedná o klíčovou zpravodajsko-publicistickou relaci televizního média veřejné služby.

Při analýze nahlížím relaci *Události* jako komplet informací o světovém dění, které jejich tvůrci považují za klíčové a sděleníhodné, a témat, která chtějí nastolovat. K analýze přistupuji optikou navrženou Dahlgrenem (1983, 1986), který klade důraz na strukturní prvky, jež se ve zpravodajství opakují a jež sdělované formují. Právě tento makropohled umožňuje sjednotit měření relací z jednotlivých let, neboť jejich odlišnosti uchopuje jako tvůrčí prvky utvářející jejich obsah. Při analýze se zaměřuji na diskurzivní formace, které mediální obsahy vytvářejí a jsou jejich součástí (srov. Birch, 1989, s. 15–16). Tedy na to, jak je zpravodajský narativ příspěvku o události/tématu vystavěn, komu je do něj umožněn přístup a kdo je z něj naopak vyloučen. To na kvantitativní rovině zahrnuje analýzu spektra pokrývaných témat, odkazovaných zdrojů informací a citovaných mluvčích. Tyto na rovině kvalitativní doplňuje analýza tematických rámců a narativizace událostí, včetně stopování⁵³ implicitních presupozic – explicitně neverbalizovaných předpokladů, s nimiž je při výstavbě reprezentací pracováno jako s obecně známými a široce sdílenými, samozřejmými, nezpochybnovanými a naturalizovanými významy komunikovanými prostřednictvím kulturně sdílených mýtů (v Barthesově či Ecově pojetí⁵⁴).

Protože klíčovým kontextem zkoumaného tématu je zpravodajský diskurz televize veřejné služby, přináší text také řadu informací o proměně zpravodajství České televize. Mým cílem nebylo popisovat tyto změny, ale na jejich pozadí ukázat, co přetrvává. Respektive, jak se reprezentace romské menšiny v hlavní zpravodajské relaci České televize přes změny formální podoby i tematické agendy relace *Události* v daném období (ne)změnila.

Tato práce je ojedinělá, neboť přináší poznatky analýzy tří plných let (2000, 2012, 2015) vysílání relace *Události*. Takto velký zpracovaný vzorek je ve studiu reprezentace určitého tématu/jevu/osoby unikátní, neboť standardně jsou zkoumány menší vzorky, zpravidla zaměřené na určité události či kauzy. Výsledky analýzy takto rozsáhlého vzorku zatím nebyly v České republice v oblasti studia médií zveřejněny.⁵⁵

⁵¹ Sledovány byly relace *Události* České televize, *Televizní noviny* stanice Nova a *Zpravodajský deník* TV Prima.

⁵² Podle údajů Českého statistického úřadu (2016) v roce 2016 sledovalo internetové zpravodajství ze zpravodajských serverů, jako je např. iDnes, aktualne.cz, ihned.cz, novinky.cz, či četlo další noviny, týdeníky či časopisy na internetu přibližně 67 % populace ve věku 16 až 74 let. Zatímco ve skupině 25–34 let sleduje internetové zpravodajství až 79 % populace, u starších 65 let je to jen třetina a tento podíl s věkem dále klesá (ČSÚ 2016). Podle aktuálních dat NetMonitoru (2021) používá internet 99 % české populace ve věku 10–45 let a nejčastěji navštěvují právě zpravodajské weby. Denní zásah online zpravodajství se pohybuje mezi 3–4 miliony internetových uživatelů.

⁵³ Tracking discourse (Altheide, 2000).

⁵⁴ Eco (2009) popisuje vznik mýtu jako proces symbolizace (reprezentace) jevu, při kterém se původní událost stává mnohoznačným mýtem v důsledku implicitně působících konotací. Takto vytvořené mýty slouží k udržování společenského statu quo, sdílených hodnot, postojů a idejí. (srov. Barthes, 2005; Fiske, 1987)

⁵⁵ Jiným případem jsou komerční kvantitativní analýzy obsahu vybraných pořadů realizované pro vnitřní potřeby České televize.

Vstupní část práce představuje širší teoretické ukotvení zkoumaného problému, nastiňuje mediálně konstruktivistickou optiku, skrze niž je výzkumné téma nahlíženo, a sémiotické pojetí zpravodajského diskurzu. Následuje přehled poznatků o mediálním obrazu romského etnika v českých a zahraničních médiích, aby bylo možné diskutovat výsledky tohoto šetření v kontextu dosavadních zjištění. Další část je orientována metodologicky a přibližuje metodiku šetření a postupy užité při sběru a analýze dat. Současně zde poukazují na úskalí analýzy mediální reprezentace etnických menšin a na to, jak získaná data ovlivňuje postup konstrukce vzorku a sběru dat. Při stanovení vzorku jsem využívala dva různé postupy a součástí práce je rozbor odlišností výsledků, které každý z nich poskytuje. Metodologické poznatky tvoří druhou významnou rovinu práce a jsou shrnuty v samostatné kapitole (8 Poznátka z doplňkového vzorku). Tímto studie přispívá k rozvoji metodologické roviny analýzy zpravodajského diskurzu, sociologie médií i oboru mediální studia.

Jednotlivé podkapitoly analytické části práce jsou zaměřeny nejprve na poznatky získané kvantitativní obsahovou analýzou a následně analýzou kvalitativní vedenou kombinací induktivního postupu zakotvené teorie, kritické analýzy diskurzu a sémiotické analýzy. Vzhledem k tomu, že se jedná o audiovizuální zpravodajství, zaměřuje se analýza nejen na rovinu slovní, ale i na vizuální složku zkoumaných sdělení. Výstupy kvantitativní analýzy poskytují přehled o změnách v mediálním obrazu Romů mezi lety 2000 a 2020. Hlavní pozornost je věnována srovnání jejich reprezentace v letech 2012 a 2015 s rokem 2000. Soustředila jsem se jak na postižení formálních změn, tak na analýzu zpravodajských hodnot, které lze ve sděleních identifikovat, na rozbor citovaných mluvčích a využívaných informačních zdrojů. V kvalitativní rovině dekodují významy, jež byly v relaci *Události* v souvislosti s Romy komunikovány, odhalují klíčové tematické rámce, do nichž byla sdělení dominantně ukotvena, a upozorňují na zpravodajské a narativní postupy opakovaně užívané při strukturaci příspěvků a při práci s obrazovými materiály.

K takto komplexnímu tématu přináším nutně jen dílčí poznatky, neboť spektrum analyzovaných materiálů a zohledněných aspektů je omezené, stejně jako rozsah textu. Ve zpětném pohledu bylo možné některé aspekty výzkumu koncipovat odlišně. Získaná data umožňují další analýzy a současně uvedené poznatky navozují řadu otázek, které mohou být předmětem dalších šetření.

2 | Mediálně konstruovaný obraz Romů

„Representations of Roma are rarely in the hands of Roma themselves but are subject to prevailing images projected onto Roma by the majority.“
(McGarry, 2014, s. 768)

2.1 Média – aktivní tvůrci našeho světa

Tato práce vychází z mediálně konstruktivistického pohledu, který nahlíží na média jako na činitele aktivně se podílející na procesu sociálního vytváření reality, jak jej popsali Berger s Luckmannem (1967, česky 1999). Konstruktivistické paradigma nepopírá existenci mimomediálního fyzického světa, ale přivádí pozornost k roli jazyka a znaků jako prvků symbolických systémů sloužících k označování.⁵⁶ Klíčovým nástrojem usnadňujícím naši orientaci ve světě je jazyk, který má mezi ostatními sociálními praktikami specifické postavení, neboť jím připisujeme význam nediskurzivním procesům a objektům (Homoláč, 2009, s. 27). Význam věcí neleží v nich samých, ale je vytvářen, je výsledkem záměrného procesu označování/sémiotizace (Hall, 1997, s. 24). Nejinak je tomu v médiích, která nejen ve zpravodajských, ale i fikčních obsazích konstruují realitu – pojmenovávají, a tak zvýznamňují její jednotlivé části: osoby, jevy, problémy. Reflexivní přístup, podle něhož nám média zprostředkovávají vhléd do reality nebo ji ve svých sděleních odráží, je překonaný. Nelze posuzovat, zda a nakolik je mediální informování vychýlené či záměrně pokřivené, lze je srovnávat jen s jinými sociálními reprezentacemi, například se statistickými údaji apod. Pouze srovnáváním různých definic skutečnosti a posuzováním jejich vzájemných disonancí se můžeme přiblížit k poznání reality vnějšího světa (Schulz, 2000⁵⁷). To, co jsme navykli považovat za realitu, neexistuje předem, aby mohlo být zrcadleno, ale vzniká až v momentu, kdy je uchopeno, definováno a stvrzeno médii. Je výsledkem mediální reprezentace vybraných událostí a výseků sociální reality (Schulz, 2000). Proces reprezentace – založený na standardizovaných pracovních postupech zpracování a interpretování událostí v daném médiu – je základním konstitučním prvkem vytváření reality, která podléhá neustálé reinterpetaci. Podle teoretiků radikálního

⁵⁶ K přesvědčení, že svět je formován jazykem, dospěla při tzv. obratu k jazyku v druhé polovině 20. století jak analytická filosofie (např. R. Rorty) zkoumající vztah jazyka a vnějšího světa (Peregrin, 1998), tak lingvistika (Searle, 1969) i sociologie (Berger & Luckmann, 1967).

⁵⁷ V originále vyšlo v roce 1976.

konstruktivismu, Luhmanna (2000, česky 2014)⁵⁸ či Baudrillarda (2001), žijeme ve světě, jehož kontury byly mnohonásobně překryty medializovanými obrazy a významy (Hubík, 2012).

Sociální realita je průnikem subjektivních interpretací reprezentace reality v médiích a osobní zkušenosti jedinců.⁵⁹ Sociální aktéři se svým jednáním v sociálních interakcích podílejí na neustále probíhajícím procesu objektivizace (Berger & Luckmann, 1999) a tím reprodukují sociální realitu. Již před sto lety Lippmann (1922) tvrdil, že čtenáři nejednají podle toho, co se odehrálo, ale podle toho, co si na základě obrazů z tisku myslí, že se stalo. Od 80. let 20. století teoretikové médií upozorňují, že mediální svět supluje pro příjemce realitu, ke které nemají jiný přístup (Schulz, 2000). Oblastí sociální reality, o kterých máme jen mediální informace, je ale čím dál více a k mediálním sdělením, obzvláště zpravodajským, máme tendenci přistupovat jako k faktům (Bennett, 1996). Potenciál mediálního vlivu proto spočívá právě ve schopnosti realitu vytvářet, reprodukovat a současně ji stvrzovat a reprezentovat jako danou, přirozenou a platnou.

Otázka, nakolik mediální obraz odpovídá pomyslné realitě, nebo nakolik je objektivní, ztrácí smysl, ale může rozkrývat ideologické pozadí komunikace (van Zoonen, 1994). Neboť významy i reprezentace jsou vždy proměnlivé a provázané s kontextem svého užití. Proto je potřeba se ptát, čím významy jsou prezentovány jako pravdivé, (ne které významy jsou platné), zdůrazňuje Hall (1997, s. 228). Kdo má právo označovat a o kom se vypovídá? Proces reprezentace se odehrává ve strukturách moci, které jsou jím současně reprodukovány. Právě mediální komunikace⁶⁰ je prostředkem šíření politické hegemonie, při které dochází ke stvrzování sociálního řádu v zájmu dominantních vrstev. Snahou analýz mediálních sdělení by proto mělo být rozkrývat, komu, například jaké sociální skupině, daný význam vyhovuje. Podle Halla (1997, s. 270) je mezi množstvím potenciálních významů vždy některý preferovaný, který se snaží reprezentační praxe fixovat. Je proto potřeba zkoumat, jak jsou jednotlivé výroky legitimizovány, jak je význam utvářen jako pravdivý a jaké to má sociální důsledky, neboť dlouhodobé užívání a opakování těchto významů a popírání významů alternativních vede k jejich stvrzování a zvyšuje přesvědčení o jejich platnosti. Proto je snahou této studie zaměřit se na ty reprezentace Romů, jež jsou v mediálním zpravodajském diskurzu ČT přítomné dlouhodobě. Na významy, které se při informování o jednorázových událostech opakují, a tak reprodukují nejen naši mentální reprezentaci Romů, obraz, podle kterého se rozhodujeme a jednáme, ale především status, jenž je Romům připisován, a současně i sociální pozici, jež je jim v české společnosti vyčleňována. Dostupné studie zobrazování Romů ukazují, že česká média dlouhodobě reprodukují významy, jež Romům připisují status sociálně slabých

⁵⁸ Luhmann (2000) popisuje dokonce několik stupňů mediálního překrývání reality.

⁵⁹ Jak se mísí mediální realita s individuálním věděním mediálních uživatelů, naznačil například Boorstin (1962). Mediální sdělení vycházejí z vnější, mimomediální skutečnosti a zpětně k ní odkazují. Jako mediální reprezentace složené z arbitrárních znaků vstupují do povědomí veřejnosti, propojují se se zkušenostmi příjemců a se sděleními získanými z jiných zdrojů a stávají se podkladem jejich jednání. Takto je mediální realita korigována, ale zároveň svým používáním stvrzována a rozšiřována. Právě použitelnost jako východisko praktického sociálního jednání dává reprezentacím platnost (podrobněji viz Sedláková, 2007). Ačkoliv Boorstin tento proces modeluje jako kruhový, vhodnější je o něm uvažovat jako o spirálovém jevu probíhajícím v čase, jak ukazuje Danceho model komunikace.

⁶⁰ Aby komunikace mohla probíhat, předpokládá, že komunikující sdílejí kulturní a lingvistické kódy, jejichž prostřednictvím sdělení dekodují – interpretují a významňují.

či nepřizpůsobivých, a přispívají tak k legitimizaci stávající podoby internetnických vztahů v české společnosti.⁶¹ Než se budu věnovat poznatkům vlastního šetření, rekapituluji zjištění publikovaných studií a základní východiska přístupu nahlížejícího zpravodajství jako diskurz.

2.1.1 Zpravodajství jako diskurz

Zpravodajství je jeden ze základních produktů novinářské činnosti (Halada & Osvaldová, 2017, s. 276). Tento druh mediálního žánru charakterizuje užití určitých specifických skladebních prvků a postupů sdělování. Tyto (nepsané) zvyklosti prezentace ovlivňují základní strukturu uspořádání obsahu, i volbu jazykových a výrazových prostředků. Tím vytvářejí jeho specifickou podobu a odlišují jej od jiných žánrů, a to bez ohledu na každodenní proměnlivost obsahu. (Hall, 1980) Současně je ale zpravodajství součástí nepřetržitého toku mediálního spektaklu kombinujícího zábavu a informace promíchané s reklamami. (Gamson et al., 1992)

Zpravodajství zaujímá mezi ostatními mediálními žánry specifický status, odvozovaný od vnímání jeho kredibility a přesvědčení o věrohodnosti sdělení prezentovaných ve zpravodajství je sdílené jeho tvůrci i příjemci.⁶² Zpravodajství ale musí svůj status sdělování důvěryhodných informací o realitě budovat, proto se snaží být transparentní. Například v televizním zpravodajství slouží vizuální záběry zpravidla k potvrzení přesvědčení, „že to, co text říká, je opravdu pravda, že se to opravdu stalo tak, jak je sdělováno.“ (Dahlgren, 1986, s. 83) Prvky – opakující se praktiky/praxe, které důvěryhodnost a dojem objektivitě sdělovaného zpravodajství budují, ale mají publiku zůstat skryty. Tyto praxe⁶³ jsou důvodem, proč zpravodajství nahlížím jako druh diskurzu.⁶⁴

„Diskurz je nástroj sociální konstrukce reality; souhrn vědění a výpovědí o objektech diskurzu, ale současně i neverbalizovaných sociálních praktik, mezi nimiž je dialektický vztah. Pravidla diskurzu omezují, o čem je možné vypovídat a naopak jsou utvářeny jednotlivými výpověďmi a praktikami. Diskurzy jsou složeny ze znaků, ale nevyčerpávají se pouze označováním. Zahrnují sociální praktiky, jejichž prostřednictvím systematicky formují objekty, na které se vztahují. Proto je nelze redukovat na jazyk,“ (Sedláková, 2014, s. 432).⁶⁵ Diskurz je formou sociální interakce (van Dijk, 1985, s. 4), druhem sociální praxe (Wodak, 2002). Zpravodajství pak „specifickým typem operování s jazykem nebo textem a specifickým typem sociokulturní praxe,“ (van Dijk, 1988, s. 2). Ačkoliv se může zdát, že jde o pouhá slova, právě ta hrají klíčovou roli v porozumění společnosti, jejím zvýznamňování a tedy i utváření (van Dijk, 2011). Skrze jazyk je připisován význam nediskurzivním praxím (například vyplácení dávek, vynášení odpadků mimo určená místa, sezení na veřejném

⁶¹ Srov. McGarry (2014).

⁶² Podle výzkumů veřejného mínění důvěra v média v ČR dlouhodobě klesá. V roce 2005 však televizi (a rádiu) (spíše) důvěřovalo 70 % populace ČR; v roce 2022 jen 40 %. (Hanzlová, 2022)

⁶³ Některé bychom mohli označit za novinářské rutiny (viz níže).

⁶⁴ Navazuji na pojetí diskurzu Michela Foucaulta (1994, 2002, 2006) a studie Teuna van Dijka (1987, 2000), který se zobrazováním menšin v médiích věnoval od 80. let.

⁶⁵ Srov.: „V kritické diskurzivní analýze je diskurz formou jednání, prostřednictvím které mohou lidé měnit svět, a zároveň formou jednání, která je historicky a sociálně situovaná a která je v dialektickém vztahu s ostatními aspekty sociální reality,“ píší Jørgensen a Phillips (2002, s. 63).

prostranství). V textech a konverzích užívané vzorce jazyka jsou sociálně vytvářené a společensky podmíněné. Mediální diskurz je sociokulturní produkt, skrze nějž se definují a reprodukují významy a ideologie (van Dijk, 1992). Televizní zpravodajství je příkladem diskurzu, ve kterém jsou zobrazené nediskurzivní praktiky aktualizovány a rekontextualizovány. Diskurzy slouží k utváření našeho pohledu na realitu a nahlížení na televizní zpravodajství jako na diskurz napomáhá jeho zkoumání jako symbolické reprezentace světa⁶⁶ (Dahlgren, 1986, s. 85). Televizní zpravodajství je kulturní formou tvořenou rozpoznatelnými, opakujícími se stabilními stavebními prvky. Je typem diskurzu se specifickým a konzistentním způsobem užívání jazyka a symbolů, skrze které produkuje význam, a tím „napomáhá dodávat smysl zkušenostem každodenního života“ (Dahlgren, 1986, s. 81).

Podle Dahlgrena (1986, s. 81n) ale není snadné rozumět televiznímu zpravodajství, neboť vztahy mezi jednotlivými složkami (vizuálními a verbálními) zpráv jsou často nejasné a málo koordinované. Televizní zpravodajství od svých příjemců očekává rozvinuté recepční a interpretační schopnosti a současně značné předvedění – povědomí o jevech a událostech, o kterých informuje. Postupným sledováním zpravodajství divák prochází procesem diskurzivizace, získává diskurzivní kompetence – osvojuje si znalost pravidel jednání v diskurzu, jeho uspořádání a způsobů interpretace a na základě sledování si postupně rozšiřuje své porozumění (na principu hermeneutického kruhu). Každodenně proměnlivý obsah je příjemcům srozumitelný za předpokladu vzájemně kulturně a sociálně sdíleného příručného vědění, znalosti kulturních konvencí a pravidel fungování zpravodajského symbolického jazyka.⁶⁷

Dahlgren (1986) se snaží ukázat, že referenční funkce přinášení informací, která obecně bývá vzhledem ke zpravodajství zdůrazňována, je jen jednou z komunikačních funkcí, které plní.⁶⁸ Zaměřuje se na funkci fatickou, pro niž je důležité udržování komunikace, jež stvrzuje propojení mezi jejími účastníky a jejich sounáležitost, čímž se blíží rituálu a roli, již svým opakováním ve společnosti plní (Dahlgren, 1986, s. 81). I kdybychom vyčlenili všechny den ze dne proměnlivé části (sdělení o jevech/událostech), zůstane řada prvků, které se nemění a které také něco sdělují.⁶⁹ Takovými stabilními prvky jsou například vzhled moderátorů, podoba zpravodajského studia, užívaná forma řeči a formální slovník, způsob zobrazování určitých jevů/osob i obvyklý způsob zpracování událostí a výstavby jednotlivých zpráv atd. To vše příjemcům usnadňuje jejich recepci, neboť je přijímají na základě získané předchozí zkušenosti i znalosti jiných zpravodajských (mediálních i mimomediálních) textů. Proto je potřeba zkoumat zpravodajství jako soubor interpretací, které jednotlivým jevům/událostem dodávají význam; analyzovat užité prvky a vztahy mezi nimi, strukturu a širší sociokulturní kontext (Dahlgren, 1986, s. 85).

Komunikační akt i zpravodajský diskurz obecně je tak rozšířen nejen o sociální kontext komunikace, ale i o její účastníky a o proces produkce a recepce významu (van Dijk, 1988). Pojem zpravodajský diskurz se tedy vztahuje nejen na tvorbu žurnalistických výpovědí a podmínky, které ji ovlivňují, ale i na všechny aktivity spojené

⁶⁶ Srov. Hartley (1982, s. 7).

⁶⁷ Srov. Eco (1995).

⁶⁸ Dahlgren (1986) odkazuje na Jakobsonem vymezené funkce komunikace: informační, expresivní, apelativní, fatickou, estetickou a metajazykovou.

⁶⁹ „Narativní svět televizního zpravodajství je poměrně stabilním a opakujícím se univerzem tematického obsahu.“ (Dahlgren, 1986, s. 87)